

Politiewetenschappers en hun taboes

Een pleidooi voor geestverruimende beschouwingen*

Guus Meershoek & Janine Janssen

1. Taboe

In de sociale wetenschappen wordt veel gepubliceerd en valt nog meer te lezen.¹ Het tijdschrift PROCES werkt daar op het gebied van strafrechtspleging al honderd jaar aan mee. Wie zich als onderzoeker in die overvloed wil onderscheiden, is primair geneigd anderen met hun eigen wetenschappelijke wapens overtuigend te verslaan of een eigen niche in het vakgebied te betrekken. Beide strevingen bevorderen wel de veelheid, maar niet de reflectie op de eigen wetenschappelijke maatstaven. Het is makkelijk en algemeen aanvaarde praktijk om andermans publicatie te beoordelen op basis van de deugdelijkheid van de opgevoerde rechtvaardiging van de bevindingen. Veel lastiger is het na te gaan waar de blinde vlekken in de eigen nieuwsgierigheid zich bevinden en zich af te vragen of de daaruit voortvloeiende veronachtzaming van feiten en verklaringen wel te rechtvaardigen is. Verdrukken de eigen intellectuele passie, rechtvaardigheidsgevoelens of ontzag voor gevestigde collega's niet de broodnodige scepsis? En is dat laatste niet de bron van werkelijke wetenschappelijke vernieuwing? Hoezeer zelfreflectie onderzoekers verder brengt, illustreert op voorbeeldige wijze het artikel 'Taboe in de criminologie' dat Frank Bovenkerk in 2003 in PROCES publiceerde.² In onze selectie voor dit eeuwnummer van PROCES wilden wij het daarom graag uitlichten.

2. Moed

Bovenkerk opent zijn uiteenzetting met een beknopte omschrijving van wetenschapsbeoefening zoals hem die voor ogen staat, met als steekwoorden onafhankelijkheid, gerichtheid op waarheidsvinding, bereidheid tot zelfcorrectie en

* Dr. Guus Meershoek is als lector Politiegeschiedenis verbonden aan de Politieacademie. Daarnaast is hij universitair docent aan de Universiteit van Twente, waar hij zich bezighoudt met onderzoek naar maatschappelijke veiligheidszorg. Prof. dr. Janine Janssen is hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de Nationale Politie, lector Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties aan Avans Hogeschool, bijzonder hoogleraar Rechtsantropologie aan de Open Universiteit en voorzitter van de redactie van PROCES.

1 Zie ook J. Janssen, *Uitgelezen. Een ode aan het lezen aan de hand van tien boekbesprekingen. Met een voorwoord van Guus Meershoek*, Den Haag: Boom criminologie 2018.

2 F. Bovenkerk, 'Taboe in de criminologie', PROCES 2003, 5, p. 242-251.

georganiseerd scepticisme. De formule appelleert aan een door veel onderzoekers gedeeld ideaal. Vervolgens gaat hij *down to earth* na op welke moeilijkheden criminologen stuiten als zij in hun onderzoekspraktijk aan die waarden willen vasthouden. Criminaliteit is een fenomeen dat reeds door haar aard beperkingen opwerpt voor een onderzoekende geest. Daders willen niet bestudeerd worden. Benadering van het object van studie is al riskant omdat medeplichtigheid strafbaar is. Vanwege die gebrekkige toegankelijkheid is het gemakkelijk terug te grijpen op gebrekkig gevalideerde meetinstrumenten en suggestieve onderzoeksmethoden. De bij politie en justitie wel voorhanden kennis is om heel andere redenen verzameld en daardoor gekleurd. Ten slotte zijn er ook sociale groepen die zich laakbaar gedragen, maar bijvoorbeeld met hulp van macht of een beroep op privileges kunnen verhinderen om vanuit criminologisch perspectief te worden bestudeerd. En heeft de onderzoeker met meer of minder groot succes eenmaal al deze barrières genomen, dan stuit hij of zij nog op het probleem dat publicatie van de bevindingen ook niet zonder risico's is. Denk aan een aanklacht wegens smaad. Van hem of haar wordt dan moed gevraagd om daarmee naar buiten te treden.

3. Hand in eigen boezem

Na deze beschrijving van de voetangels en klemmen in het eigen onderzoeksveld, die veel criminologen zullen herkennen, roert Bovenkerk een heikeler thema aan: de taboes in eigen kring. Ter illustratie memoreert hij allereerst aan het bekende, inmiddels grotendeels geslechte taboe van de biologische verklaringen voor agressie en wangedrag, een kwestie nauw verbonden met de verstoting van Wouter Buikhuizen uit de onderzoekersgemeenschap onder druk van de publieke opinie.³ Taboes, zo stelt Bovenkerk, beschermen in moderne maatschappijen zoals Nederland niet langer elites tegen oproer van onmachtige delen van de gemeenschap, maar behoeden de sociale orde en het zelfbeeld van burgers tegen verstoring. Men gelooft graag dat het recht zegeviert; bewijzen van het tegendeel veroorzaken ophef en zijn uiteindelijk onverteerbaar. Met onderzoek kunnen criminologen die orde verstoren, met heftige reacties tot gevolg. Onderzoek kan zo bijvoorbeeld racisme aanwakkeren en etnisch profileren bevorderen. In navolging van zijn promotor André Köbben vindt Bovenkerk niet dat zulk controversieel onderzoek dan maar achterwege moet worden gelaten, maar hij vindt dat onderzoekers op die impact attent moeten zijn en bij publicatie uiterste zorgvuldigheid moeten betrachten, 'zo zeker als een mens maar zijn kan'.⁴ Die behoedzaamheid heeft soms, zo signaleert Bovenkerk, tot te veel terughoudendheid aangezet en dat heeft sedert de eeuwwisseling maatschappelijke weer-

3 Het tijdschrift *Vrij Nederland* speelde daarbij een belangrijke rol. Zie ook in het interview met Buikhuizen dat dit blad in 2010 met hem hield over wat bekend zou worden als de 'affaire Buikhuizen': www.vn.nl/wouter-buikhuisen-mischa-cohen/.

4 Bovenkerk promoveerde in 1975 op een onderzoek naar emigratie en retourmigratie van Surinamers naar Nederland. Zie voor een overzicht van verdere publicaties Ch. Brants & S. van der Poel (red.), *Diverse kwesties* (Liber amicorum prof. dr. Frank Bovenkerk), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009.

stand opgeroepen. Criminologen werd soms terecht verweten dat zij onder het aanroepen van de dreiging van een herhaling van de Holocaust elke zakelijke discussie over betrokkenheid van etnische minderheden bij criminaliteit uit de weg zouden gaan. Bovenkerk vindt dat verwijt niet onterecht, maar wel overdreven. Hij constateert in 2003 onder onderzoekers en studenten juist een bovenmatige belangstelling voor criminele Marokkaanse jongens. In de nieuwe nieuwsgierigheid onderkent hij bovendien een essentialistische, statische en stereotiepe opvatting van etniciteit. Zo wordt, zo stelt hij, onder de vlag van de taboebestrijding de vrije wetenschapsbeoefening opnieuw gefnuikt.

De kracht van Bovenkerks betoog schuilt in het feit dat hij in zijn streven om de criminologie te ontdoen van vooroordelen en preoccupaties niet alleen zijn collega's, maar vooral ook zichzelf de maat neemt. Het maakt de lezer ook duidelijk hoe hij zelf in zijn wetenschapspraktijk zowel de waarden van vrije wetenschapsbeoefening als de eisen van maatschappelijke verantwoordelijkheid als burger tot hun recht laat komen. Onmisbaar in dat streven acht hij weerstand tegen 'de overdonderende kracht van de heersende opinie'. Oftewel zoals zijn promotor stelde: 'Ik heb begrepen dat een zeiler tegen de wind in moet gaan hangen. De wetenschapsbeoefenaar doet er, dunkt mij, goed aan dezelfde strategie te volgen.'⁵

4. Wat spreekt ons aan?

Bovenkerks artikel is ons als vakgenoten bijgebleven, niet alleen omdat het een openhartig inkijkje in de uitoefening van het vak met alle daaraan verbonden dilemma's verschaft, maar ook omdat het aanspoort tot zelfreflectie, oriëntatie biedt bij het zoeken naar een eigen weg in de wereld van het onderzoek, aanzet tot professionele scepsis. De beschreven voetangels en klemmen zijn heel herkenbaar. Politiewetenschappers stuiten bij hun onderzoek op verwante barrières.⁶ Dat kan verbazen. Op het eerste gezicht zijn de verschillen tussen criminelen en politiebeamten immers levensgroot. Criminelen onttrekken zich aan het publieke zicht, terwijl de politie een publieke dienst is, in democratische rechtsstaten als de Nederlandse onderworpen aan publieke verantwoording. Maar ook de politie schernt zich af voor de blik van buiten. Belangrijke informatie over het politieoptreden is vertrouwelijk. Voor medewerkers geldt een geheimhoudings-

5 Köbben was vermaard als antropoloog en genoot ook aanzien vanwege zijn kritische houding naar de wetenschap. Zo publiceerde hij in 1999 met Henk Tromp De onwelkome boodschap of hoe de vrijheid van wetenschap bedreigd wordt over onderzoekers die door opdrachtgevers onder druk worden gezet als onderzoeksresultaten hen slecht uitkomen. Zie het in memoriam dat Tromp bij het overlijden van Köbben schreef: www.universiteitleiden.nl/nieuws/2019/08/in-memoriaprof.dr.-a.j.f.-kobben.

6 Zie ook G. Meershoek, 'Bericht uit een fluwelen kooi. Over het onbehagen van een politieonderzoeker', *Justitiële Verkenningen* 2019, 2, p. 46-62; J. Janssen, *Observaties van de korpsantropoloog. Een antropologisch perspectief op wetenschapsbeoefening voor, met en bij de politie*, Den Haag: Boom criminologie 2020.

plicht. Intern luidt zelfs het parool: 'lekker is vertrekken'.⁷ Politie mensen kunnen niet op eigen houtje met journalisten spreken. Over het naar buiten treden van de politie waken grote afdelingen Communicatie, geleid door professionals in het framen van lastige boodschappen.⁸

Onderzoekers van buiten krijgen de informatie aangereikt, respondenten aangewezen en gelegenheden voor observatie toegewezen. Onderzoekers van de Politie-academie genieten weliswaar academische vrijheid, maar worden wel geacht om de vertrouwelijkheid van sommige informatie te respecteren.⁹ Dat doen wij ook in onze onderzoekspraktijk, maar dat betekent wel dat wij het risico lopen dat de door ons betachte 'uiterste zorgvuldigheid' doorgaat voor verheimelijking, dat deze onze geloofwaardigheid aantast.

Ook een politieonderzoeker ondervindt specifieke moeilijkheden, voortvloeiend uit de aard van het onderzoeksobject. De hiërarchische verhoudingen doen zich gelden. Zo is het heel wel mogelijk onderzoek te doen naar uitvoerend politiewerk, onderzoek waar politiemangers hun voordeel mee verwachten te kunnen doen, maar is het vrijwel onmogelijk om politiechefs te observeren. Zij laten zich wel graag interviewen,¹⁰ maar niet in hun dagelijkse doen en laten gadeslaan. Om die reden weten we ook weinig van de omgangsvormen die vrouwelijke politiechefs tot op heden belemmeren om naar de top van de organisatie door te stoten. Zo is het gemakkelijker de straatdienst te onderzoeken dan de recherche. Ook zul je tevergeefs zoeken naar een studie die verklaart waarom de politie de afgelopen twintig jaar in omvang sterk toenam en de criminaliteit in omvang sterk verminderde, terwijl toch het ophelderingspercentage gelijk bleef.

Toch is de Nederlandse politie toegankelijker voor onderzoekers dan buitenlandse korpsen. Zij heeft ook zelf onderzoekers in dienst. Vrijmoedige onderzoekers zijn in staat om organisatorische barrières te nemen, maar er is geen sprake van gestaag toenemende openbaarheid; terugslagen doen zich ook voor.¹¹

De belangrijkste barrières liggen veel eerder bij de onderzoekers zelf.¹² Dezen bedienen zich zoals de door Bovenkerk gediskwalificeerde criminologen vaak van een beperkte variatie aan veelal weinig betrouwbare onderzoeksmethoden, zoals interviews en analyse van politiebestanden. Verontschuldigen zijn veelal de

7 Zie ook A. Smit e.a., *Het lekken van vertrouwelijke politie-informatie. Aard, omvang en ernst van het fenomeen bij de Nationale Politie en de Koninklijke Marechaussee*, Den Haag: Boom criminologie 2019.

8 Zie ook H.J.G. Beunders & E. Muller, *Politie en media: feiten, fictie en imagopolitiek*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap 2005.

9 De Politieacademie is inmiddels onderdeel van de Nederlandse Politie. Zie *Kamerstukken II 2012/13, 29628, 398*, brief van de minister van Veiligheid en Justitie aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 5 juni 2013.

10 R.A. Boin, E.J. van der Torre & P. 't Hart, *Blauwe bazen. Het leiderschap van korpschefs*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap 2003.

11 Meershoek 2019. Zie voor een overzicht van thema's in het politieonderzoek: J. Janssen & H. Huisjes, 'Kroniek politie en wetenschap. De Strategische Onderzoeksagenda voor de politie 2015-2019 en de doorwerking van onderzoek', *Tijdschrift voor Criminologie* 2018, 2, p. 246-256.

12 Meershoek 2019. Zie ook J. Janssen, 'Politieonderzoekers: kaste of gilde?', *Tijdschrift voor de Politie* 2010, 2, p. 11; J. Janssen, D. Maijer & P. de Meij, 'Gezocht: politieonderzoeker als schakel tussen de wetenschap én de politiepraktijk', *Tijdschrift voor de Politie* 2018, 7, p. 6-9.

druk van de (financiële) omstandigheden en de noodzaak snel resultaten op te leveren. Anderzijds mogen onderzoekers zich de overvloed aan studies naar lokale handhaving en de schaarste aan onderzoek naar de opsporing zelf aanrekenen. Niet alleen in het politiemangement, maar ook bij hen is *community policing* bijkans heilig. De laatsten zouden zich daarom Bovenkerks aansporing tot zelfreflectie en heroriëntatie ter harte mogen nemen.

5. Actualiteit

Evenals de criminologie kampt de politiewetenschap niet alleen met kortzichtigheid en vooroordelen, maar ook met preoccupaties. Politieonderzoekers willen de politie verbeteren, zozeer zelfs dat zij moeite hebben onbevanging te observeren en daarvan onbevanging verslag te doen. Natuurlijk valt er heel wat te verbeteren bij de politie, zoals het gebrek aan diversiteit onder het personeel.¹³ Een kwestie die een stevige impuls heeft gekregen door de *Black Lives Matter*-beweging. Voelt eenieder zich wel thuis bij de politie? Ervaart eenieder wel dat de politie er ook voor haar of hem is? Dat zijn gerechtigde vragen, maar in de ogen van onderzoekers is de boosdoener vaak de politiecultuur, een containerbegrip dat ook hier essentialistische, statische en stereotypische kenmerken krijgt.¹⁴

Frank Bovenkerks stimulerende reflectie op de criminologische onderzoekspraktijk steunde op de inzichten die hij in zijn toen al ruim drie decennia omvattende loopbaan had opgedaan. Zijn kritische blik stoelde op kennis van het verleden van het eigen vakgebied. Politiewetenschappers doen er goed aan zich zulke blikverruimende kennis eigen te maken en daarmee in het eigen vakgebied scepsis te verbreiden. Ook voor hen geldt dat wetenschap en samenleving het best gediend zijn met de door Bovenkerk in navolging van Köbben bepleite openheid, kritische zin en zorgvuldigheid.

13 J. Janssen, 'Bont én blauw. Over de vraag naar de relevantie van de etnische achtergrond van politieambtenaren', *Cahiers Politiestudies* 2015, 35, p. 183-199.

14 Zie ook J. Terpstra, 'Politiecultuur en politiepraktijken. Empirische en theoretische kanttekeningen bij een kernbegrip', in: G. Meershoek (red.), *Politiestudies: terugblik en vooruitzicht. Een bundel essays voor Kees van der Vijver*, Dordrecht: SMVP 2009, p. 133-152.